

## ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.01  
УДК:340.14

**Кириченко В. Є.,**  
доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри фундаментальних  
та юридичних дисциплін Харківського  
національного університету  
внутрішніх справ  
e-mail: xramovnik6999@gmail.com  
ORCID: 0000-0002-5497-907X

### ІДЕЇ, ЩО ПРАВЛЯТЬ СВІТОМ – ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ

Досліджується проблема міфологізації видатної пам'ятки права – *Magna Carta*. Відзначаються особливості у сприйнятті цього документа в англо-саксонській та континентальній традиції.

**Ключові слова:** право; міф; хартія; *Magna Carta*; історія; конституція.

Исследуется проблема мифологизации выдающегося памятника права – *Magna Carta*. Отмечаются особенности в восприятии этого документа в англо-саксонской и континентальной традиции.

**Ключевые слова:** право; миф; хартия; *Magna Carta*; история; конституция.

**Постановка проблеми.** Твердження афінського філософа Платона про те, що саме ідеї правлять світом, як і його філософія у цілому, були одночасно і підтриманими, і оспорюваними в науковому середовищі. У свій час М. Вебер заперечував, що саме інтереси (матеріальні та ідеальні), а не ідеї безпосередньо визначають діяння людини ... втім картини світу, які створюються ідеями, дуже чітко, немовби стрілки, визначають шляхи, якими динаміка інтересів рухає дію далі [1, s. 414].

Саме в контексті ідей, що правлять світом, їхнього розуміння та сприйняття в залежності від історич-

них епох та культурних світів, спробуємо подивитися на одну із знакових в історії людства пам'яток права – Велику хартію вольностей (лат. *Magna Charta Libertatum*). Більше ніж 800 років минуло відтоді, коли король Іоанн (англ. John Lackland) був змушений підписати цей документ. Говорячи про таку нагоду, йдеться насамперед про властивість людини дивитися на оточуючи нас речі стереотипно, навіть буденно, уникаючи сутності, а в деяких випадках відверто міфологізуючи особливо знакові речі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Щодо Великої Британії,

то країна ще напередодні значної ювілейної події – 800 років з дня підписання хартії, розпочала готувалася до цього свята. Власне два університети – Іст-Англії та Лондонський присвятили окремий проєкт на честь ювілею, у межах якого відбулася наукова конференція, що зібрала дослідників зі всього світу [2]. Поважне зібрання підтвердило, що і нині, після стількох років досліджень, які розпочались у XVIII ст. зусиллями сера Уільяма Блекстона (англ. William Blackstone) [3], а в Російській імперії проф. Д. М. Петрушевського [4], є місце для нового. Наприклад, британці зауважили, що з чотирьох списків хартії, які збереглися, щонайменше два сформульовані та написані не королівськими стряпчими, а церковниками. А також те, що в XIII ст. *Magna Carta* сприймалась не як королівський документ, а як церковний.

**Постановка завдання.** На цьому фоні резонансно постають популістські трактовки цієї пам'ятки права в нашій країні. Достатньо ознайомитися з україномовною редакцією статті про хартію, що міститься у вільній загальнодоступній мультимедійній універсальній інтернет-енциклопедії – Вікіпедії: «Велика хартія вольностей 1215 року або Магна Карта (лат. *Magna Carta*) – перша «неписана» конституція Англії» [5]. Саме такі конотації можна було зустріти серед окремих англійських юристів вігівської орієнтації наприкінці XVI ст. Британці впевнені, що їх національна самосвідомість сформована положеннями Великої хартії вольностей, що вони є вільними людьми, які живуть в країні, де править закон. Утім ідеї цього документу вплинули на розвиток прав людини, на принцип верховенства закону, що

обмежував свавілля верховної влади, не лише в Британії. Їх присутність помітна в американському Білі про права 1789 р., у французькій Декларації прав людини та громадянина 1793 р., в оонівській Загальній декларації прав людини 1948 р. Втілення принципу верховенства закону є пріоритетним завданням для будь якого народу, який переймається побудовою справедливого суспільства. Втім це завдання так і не стало суттєвим для сучасної української влади, навіть за умов наявності «Конституції П. Орлика».

#### **Виклад основного матеріалу.**

За століття, що минули з тих славетних часів, ця пам'ятка права по різному сприймалася як, власне, британцями, так і світовою спільнотою. Сьогодні ми маємо щонайменше два різних підходи до хартії: юридичний (юристи першими почали досліджувати *Magna Carta*, для яких вона поступово набуває значення конституційного документа Великобританії) та історичний (історики долучилися до аналізу лише у XVIII ст., коли юристи вже взяли хартію за основу сучасних концепцій прав і свобод людини).

Не набридаючи всім відомою історією підписання 15 червня 1215 р. на заливному лузі Раннімед, що на краю Віндзору, документу, який дарував свободи баронам, церкві та вільним англійцям, пригадаємо найбільш знакові моменти. А саме, хартії були традиційним способом оформлення доброї волі англійських монархів щодо своїх підданих (найбільш відомою є Хартія вольностей Генріха I, у подальшому підтверджена королями Стефаном та Генріхом II, яка надихала пригнічених баронів у боротьбі проти тирана, з лег-

кої руки архієпископа Кентерберійського).

Відмінність хартії 1215 р. якраз полягає в тому, що обдаровані змусили свого короля зробити такий собі «подарунок». По суті, для Іоанна це був тактичний крок у боротьбі з бунтівними баронами, який надавав час зібрати сили для придушення повстання. Отже барони, вважаючи себе переможцями, сприймали хартію як мирний договір, а король як перемир'я з бунтівниками. За два місяця, після підписання, папський легат привіз до Англії звістку, що на прохання Іоанна папа Інокентій III своєю булою визнав хартію недійсною «на всі віки потомні» та такою, що не в який спосіб не зобов'язує ані Іоанна, ані його нащадків, бо підписана вона під впливом погроз. І дійсно «порок волі» ніхто з дослідників під сумнів не ставив. Перша баронська війна на захист хартії закінчилась у 1216 р. смертю сторони в правочині.

Малолітній син Іоанна Генріх, що посів батьківський престол, два роки поспіль у 1216 і 1217 рр. підтверджував нові редакції документу виговорюючи у баронів певні поступки. Остаточну редакцію хартії було підписано у 1225 р., коли Генріх III досяг повноліття. Зазначені редакції вже не містили статті, що відображали найбільш реакційні вимоги баронів, у той же час більш повно враховували інтереси дрібних феодалів і міст та в цілому сприяли централізації країни. Але підтвердження хартії не означало бажання її дотримува-

тись і майже все XIII ст. цей документ об'єднував навколо себе незадоволені свавіллям королівської влади. Більш того, саме *Magna Carta* призвела до появи в 1265 р. зібрання представників трьох станів англійського королівства. І вже, можна сказати, традиційно хартія у 1297 р. була підтверджена Едуардом I, долучена до статутів королівства\*, тим самим набула сили закону та випала з поля зору політиків на пару століть.

Утім, якщо брати ідеї, то вони нікуди не поділись, ще Г. Брактон, у відомому трактаті «Про закони та звичаї в Англії», продовжуючи традицію хартії, висловлювався щодо пріоритету права над королівською владою та обов'язку монархів дотримуватись законів і звичаїв [6]. Пізніше Д. Фортеск'ю відзначав, що король не може змінити закон без згоди свого народу, представленого парламентом [7]. Власне ці дискурси у поєднанні з Великою хартією знайшли своє втілення в концепції гарантій споконвічних «прав та вільностей» англійців, «панування права», «парламентаризму», тощо.

За часів правління династії Тюдорів мало хто наважувався згадувати документ, що обмежував королівську владу. І тільки коли влади дістався Яків I Стюарт, зусиллями юристів загального права, хартія стала набувати свою велич. Саме з початком правління монархів цієї шотландської династії у англійців виникла уява, що їх королі взяли за взірць модель правління норманських загарбників, більшість юристів загаль-

\* Вважаємо, що дослідникам, особливо українським, слід враховувати цю кількість редакцій. Бо увага англійців завжди зосереджувалася на діючій редакції. У нас же користується популярністю саме первинний текст документу. А ще редакції різняться мовами викладення.

ного права вважала правління у такий спосіб деспотичним і таким, що порушує правовий порядок заповіданий предками.

Традиційно, англійське загальне право позиціонувалося як неписане, а будь-який текстовий документ використовувався у якості орієнтиру в правовому просторі. Право не виступало регулятором відносин, а сприймалося довершеним імперативом, що організує суспільство. Ось чому найкращою формою його збереження та передачі вважалася традиція, або «народна пам'ять». І власне пам'ять була основною чеснотою юриста, зобов'язаного тримати в ній прецеденти предків. А вже індивідуальна сукупність створювала колективну пам'ять народу. У такий спосіб зберігалася традиція загального права, а воно саме вважалось втіленням розуму. На думку Е. Кока правове знання є вищим видом знання і не кожен здатен його опанувати. Саме від цього яскравого представника англійських юристів – очільника королівського суду, виходить ініціатива зробити Велику хартію основою неписаної британської конституції, попри первинне значення цієї пам'ятки права. Король повинен правити відповідно до англійського загального права, яке є нерукотворним, а відтак і не повинно зазнавати змін. Тому, з точки зору традиційного уявлення про право, дуже сумнівним виглядали спроби корони провести будь-які реформи в праві.

Е. Кок вважав рішення судів та парламентські акти деклараціями загального права. І на його думку: «Статут Велика хартія є кращим підтвердженням і реституцією загального права» [8, р. 81a]. І далі: «Загальне право являє себе й у Великій

хартії, і в інших старовинних статутах...» [8, р. 115b]. А відтак будь-яка правотворчість призводить до відступу від «досконалих» англійських законів. Його послідовники, під час революційних подій, вважали що вони повертаються до споконвічних національних свобод, звільнюючи країну від зловживань. Таких же поглядів, вже дещо пізніше, дотримувались вігські історики [9, р. 4].

Отже можна вести мову, про наявність у професійних юристів – суддів, баристерів, що переймалися історико-правовою проблематикою, особливої системи мислення, системи, яка ґрунтувалася на установках загального права і була перевантажена упередженнями та забобонами. Тут доцільно згадати погляди правників, що приділяли увагу історичним студіям та входили до складу «Антикварного товариства», яке також об'єднувало відомих англійських істориків. Антиквари відзначали упереджене ставлення своїх колег юристів, проте здолати інертність цієї міфологічності їм так і не вдалося. Праці членів Антикварного товариства свідчать про творчій пошук нових методів дослідження соціально-політичних явищ минулого та прискіпливу увагу щодо змін у житті Британії. Протягом XVII–XIX ст. в англійській історичній літературі переважали партійність та наративізм. Виправлятися ситуація почала лише наприкінці XIX ст., коли історики приступили до методичного дослідження загального права. За ці століття з'явилося багато студій щодо дослідження витоків британської конституції, її характеру та структури, які обіймали в собі діаметрально протилежні погляди та слугували предметом теоретичних та політич-

них дискусій. «Ні про що так багато не говорилось і ніщо так мало не розуміється, як англійська конституція. Кожен цитує її з будь-якої нагоди, але небагато хто знає де її шукати» [10, р. 27], зазначає з цього приводу відомий політик та публіцист лорд У. Б. Абінгдон.

З огляду на це розмаїття, особливо хотілося звернути увагу на появу в 1957 р. роботи новозеландського дослідника Дж. Покока – «Стародавня конституція і феодальне право» [11], яка не тільки не втратила актуальності, за ці роки, а й додала. Фундатор Кембриджської школи історії понять Дж. Покок запропонував новий підхід до дослідження політичної теорії, коли мова розглядається як невід’ємна частина тої реальності, яку вона описує. Таке бачення політичної реальності передбачає, що і саме знання про ці процеси є теж політичним. Дж. Покок виокремив правову свідомість передреволюційного часу як самостійну проблему. Досліджуючи роботи юристів загального права він намагався з’ясувати настанови свідомості, цінності орієнтири, базові принципи, дістатися професійної мотивації поведінки юристів. На його думку система мислення, що базується на загальному праві складалася з міфів, що спиралися на віру в нерукотворність, безсмертя, досконалість та незмінність англійського права, їх безсумнівну перевагу в порівнянні з континентальною системою. Твори юристів не мають аналогів серед праць їх сучасників, вони використовували специфічний «словник», ідіоми, що існували в латині та англійській мові, переносили їх з одної мови в іншу. Взявши в якості джерела права Велику хартію вольностей, якій на той час

вже було 400 років, юрист повинен був застосовувати мову своїх попередників. І тільки ця мова могла вважатися мовою права, з тільки їй притаманною термінологією та лексикою. Юрист звертався, відтворював, апелював, фіксував певну конституційну даність, конституційне придання, яке існувало в свідомості колег по цеху. Ця даність спиралася на традицію, а відтак була авторитетною і не лише для самих юристів, а й для сучасників. Це була ірраціональна віра в «стародавню конституцію», яка існувала незмінно, і ця віра була притаманна масовій юридичній свідомості.

Отже міфічний ореол ніколи не залишав Великої хартії вольностей і на цьому можна було б заспокоїтись, але! 800 років опісля прийняття нормативного акту продовжують діяти чотири його статті. Це, 1 та 15, які гарантують свободу церкви та свободу місту Лондону, а також статті 39 та 40, що унеможливають свавільний арешт та гарантують справедливе судочинство. І виявляється, що пам’ятка права є не просто символом, а діючим нормативно-правовим актом.

Ще більше вражає ситуація, що склалася навколо хартії в Сполучених Штатах. У конституційних документах північноамериканської держави відсутнє будь-яке посилання на *Magna Carta*. У той же час більше півтори сотні рішень Верховного суду США постановлені з посиланням на акт, що немає юридичної сили в державі.

В історичній ретроспективі міфологізація передуює науковому пізнанню. Міфотворчість є властивістю людського уявлення і саме це відрізняє людину від тварин, а суспі-

льна свідомість просто приречена існувати між фактом і міфом. Коли фактів бракує на допомогу завжди приходить міф. І якщо вірити психоаналітикам, то це не погана річ. К. Г. Юнг наочно продемонстрував і довів безперервний зв'язок поколінь, який здійснюється у формі міфу чи то колективного безсвідомого, яке безпосередньо впливає на кожного індивіда. А історія міфологізації Magna Carta є блискучим підтвердженням думки видатного вченого. «Міф, – кажуть отці церкви, – є тим, у що віряться завжди, скрізь і всіма. Отже, людина, яка вважає, що може прожити без міфу або поза міфом, є виключенням, тоді вона нагадує істоту, позбавлену коріння, яка не має справжнього зв'язку ані з минулим, ані з життям предків, яке продовжується в середині нас, ані з сучасним людським суспільством» [12, с. 35].

**Висновки.** Минуле (чи то реальне, чи то міфічне) завжди мобілізувало і спонукало окремих індивідів та етнос у цілому на певні дії. За

цих умов політична влада ніколи не відмовлялась використати історію задля вирішення власних кон'юнктурних задач. Парадоксальним прикладом виступає історія Великої хартії – акту права, прийнятого на суспільну вимогу. Тут міфологізація починає наростати зусиллями опозиційних юристів у супереч бажанням королівської влади. Сила міфу стає такою, що змушує, кінець кінцем, королівську владу святкувати ювілей появи документу, який власне обмежив цю саму владу. Що є найяскравішим прикладом позитивної міфологізації. У той же час є всі підстави говорити про агресивну міфологізацію наукового історичного знання на всьому пострадянському просторі та зокрема в Україні. А нове прочитання історії, після коригування політичного курсу в країні, стає професійною спеціалізацією, навіть перетворюючи традиційну політизацію історії на історичну політик

#### Список використаних джерел

1. Weder W. Soziologie, weltgeschichtliche Analysen, Politik. Stuttgart. 1956. XXXV, 560 s.
2. The Magna Carta Conference. A landmark conference on Magna Carta and its world showcasing major new discoveries, hosted by the AHRC's Magna Carta Project, 17-19 June 2015. URL: <http://www.magnacartaresearch.org/static/conference/downloads/MCP%20Conference%20programme.pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
3. Blackstone, William, Commentaries on the Laws of England, facsimile edition with introductions by Stanley N. Katz. 4 vols. Univ. Chicago, 1979.
4. Петрушевский Д. М. Великая Хартия Вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине VIII века. С приложение латинского и русского текста Великой Хартии и др. документов. Изд. 2-е. Москва : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1918. 176 с.
5. Велика хартія вольностей. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика\\_хартія\\_вольностей](https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_хартія_вольностей) (дата звернення: 20.08.2020).
6. Bracton, Henry de. De Legibus et Consuetudinibus Angliae, 4 vols. / ed. G. E. Woodbine, transl. S. E. Thorne London : Publications of the Selden Society, 1968–77.
7. Fortescue, Sir John. The Governance of England: Otherwise Called The Difference

between an Absolute and a Limited Monarchy. A Revised Text edited with Introduction, Notes, and Appendices by Charles Plummer. London : Oxford University Press, 1885. 387 p.

8. Coke E. The first part of Institutes of the law of England, or, a commenlary upon Littleton. 18th ed. London : J. &W.T. Clarke, 1823. 1622 p.

9. Такі погляди надали підстави сучасним дослідникам називати Е. Кока батьком вігської інтерпретації історії, наприклад див.: Ashley M. Magna Carta in the seven-teenth century. Virginia, 1965. 62 p.

10. Abingdon, Earl of. Thoughts on the Letter of Edmund Burke, esq., to the sheriffs of Bristol, on the affairs of America. Oxford, 1777. 64 p.

11. Pocock J. G. A. The Ancient Constitution and the Feudal Law. London, 1957. 402 p.

12. Юнг К. Г. Символ трансформации. Москва : АСТ, АСТ Москва, 2008. 731 с.

### References

Weder, W. (1956). *Soziologie, weltgeschichtliche Analysen*, Politik. Stuttgart.

The Magna Carta Conference. A landmark conference on Magna Carta and its world showcasing major new discoveries, hosted by the AHRC's Magna Carta Project, 17-19 June 2015. URL: <http://www.magnacartaresearch.org/static/conference/downloads/MCP%20Conference%20programme.pdf> (accessed: 20.08.2020).

Blackstone, William (1799). *Commentaries on the Laws of England*, facsimile edition with introductions by Stanley N. Katz. 4 vols. Univ. Chicago.

Petrushevskij, D. M. (1918). *Velikaya Hartiya Volnostej i konstitucionnaya borba v anglijskom obshestve vo vtoroj polovine VIII veka*. S prilozhenie latinskogo i russkogo teksta Velikoj Hartii i dr. dokumentov. Izd. 2-e. Moskva : Izd. M. i S. Sabashnikovyh [in Russian].

Bracton, Henry de. (1668-77). *De Legibus et Consuetudinibus Angliae*, 4 vols. / ed. G. E. Woodbine, transl. S. E. Thorne London: Publications of the Selden Society.

Fortescue, Sir John (1885). *The Governance of England: Otherwise Called The Difference between an Absolute and a Limited Monarchy*. A Revised Text edited with Introduction, Notes, and Appendices by Charles Plummer. London: Oxford University Press.

Coke, E. (1823). *The first part of Institutes of the law of England, or, a commenlary upon Littleton*. 18th ed. London : J. &W.T. Clarke.

Ashley, M. (1965). *Magna Carta in the seventeenth century*. Virginia.

Abingdon, Earl of. (1777). *Thoughts on the Letter of Edmund Burke, esq., to the sheriffs of Bristol, on the affairs of America*. Oxford.

Pocock, J. G. A. (1957). *The Ancient Constitution and the Feudal Law*. London.

Yung, K. G. (2008). *Simvol transformacii*. Moskva: AST, AST Moskva [in Russian].

**V. Kyrychenko**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Kharkov National University of Internal Affairs  
e-mail: xramovnik6999@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5497-907X

### Ideas that rule the world – Magna Carta

The thesis considers a problem of the outstanding monument of law mythologization - *Magna Carta*. The specificity in the perception of this document in the Anglo-Saxon and Continental traditions is noted. We are talking about the peculiarity of a person to perceive the phenomena around us stereotypically, casually, avoiding the essence, and in some cases, openly mythologizing especially significant phenomena.

The British are convinced that their national sense of justice is shaped by the provisions of Magna Carta, that they are free people who live in a country ruled by law. But the ideas contained in the charter influenced the development of human rights, the rule of law that limited the arbitrariness of the supreme power, not only in Great Britain. The implementation of the principle of the rule of law is a priority for any people who strive to build a just society.

Over the centuries that have passed since the appearance of this monument of law, it has been perceived differently at one time or another in history, both by the British and by the world community. Today, there are at least two approaches to the perception of the charter: legal, since it was lawyers who first began to investigate Magna Carta, gradually turning it into a constitutional document of Great Britain; and historical, which arose in the 18th century, when historians joined the study of the charter. In these two approaches, mythologization is inherent in the first, thanks to the efforts of opposition lawyers who acted against the wishes of the royal power. It is the power of myth that compels royal power to celebrate the anniversary of the appearance of the document that limited this very power.

**Keywords:** *law; myth; charter; Magna Carta; history; constitution.*